

Kort meddelande

Estlandssvenska kyrkominnen i retur

Historiska museet visade under sommaren 1976 en utställning kallad »Estlandssvenska kyrkominnen», till vilken också en katalog med samma titel gavs ut. (Bennett, Tegnér & Thunmark 1976). Det var en utställning med kyrkliga föremål, de flesta helt inom museets normala samlingsområde: nattvardssilver, dopfat, en kollektåv, kyrkliga textilier, en brudräkt, kyrkbilder osv. (fig. 1) Det märkliga med utställningen var att det var första gången det utanför en liten krets blev bekant att det fanns föremål från estlandssvenska kyrkor i Sverige som förvarades i Historiska museet. Säkert var det många som för första gången fick kännedom om Estlands svenskbygder.

Bakgrunden är följande. På öarna utanför Estlands kust och på även på fastland fanns fram till 1940-talet en betydande svensk befolkning, bosättningar som enligt gängse uppfattning går tillbaka till tidig medeltid. Enligt ny forskning kan överflyttningen från den finska sydkusten, det svenska fastlandet och Gotland eventuellt ha tagit sin början redan under vikingatid. Under slutskedet av andra världskriget flydde de flesta estlandssvenskarna till Sverige; 1943–44 kom närmare 8000 personer över, både i små fiskebåtar och i mer organiserade transporter med större fartyg. Man kunde ta med sig bara så mycket som man kunde bära. Men man lyckades ändå föra med sig föremål från de svenska församlingarnas kyrkor: nattvardssilver, skulpturer, ljuskronor, textilier, böcker etc. för att de inte skulle falla i ryssarnas händer när den tyska östfronten föll. Situationen var sådan att Sverige till Sovjet överlämnade de privata båtar i vilka estlandssvenskarna hade flytt. Faran var därför högst reell att ryssarna skulle betrakta de kyrkliga föremålen som sovjetisk egendom. Därför deponerades de i Historiska museet under den neutrala beteckningen »Sigurd Curmans deposition»; Curman tog alltså personligen ansvar för föremålen.

Först 1973 förvandlades denna hemliga deposition till en normal, officiell deposition, något som manifesterades i den ovannämnda utställningen 1976.

Redan tidigt har man intresserat sig för svenskbygderna, där ett arkaiskt språk och en gammal kultur levat kvar i århundraden. Pionjären var Carl Russwurm, som redan på 1830-talet studerade folkliv, föreställningar och språk, och 1855 publicerade sitt viktiga arbete *Eibovolke, oder die Schweden an die Küsten Esthlands und auf Runö*. Russwurm hade kontakt med Artur Hazelius, och förmedlade föremål från svenskbygderna till Nordiska museet, som kom att få en betydande samling av estlandssvenska föremål, den största utanför Estland. Svenskbygderna tillhörde för Hazelius helt naturligt den nordiska sfär, som han ville belysa i Nordiska museet (Appelgren 1993).

Det var framför allt från svenskt håll forskningen bedrevs: på 1920-talet besöktes Runö av Ernst Klein och Gösta Selling som studerade folklivet (Klein 1924). Per Söderbäck, rektor för Birkas folkhögskola på Nuckö, studerade Rågöarna (Söderbäck 1940). Språkmannen Nils Tiberg arbetade från 1923 med de estlandssvenska dialekterna. I det av Svenska Odlingens Vänner – den estlandssvenska kulturföreningen – utgivna, mycket ambitiösa verket *En bok om Estlands svenskar (1–4, 1961–1992)* behandlas den estlandssvenska kulturen och historien i ett brett perspektiv. Ämnet är givetvis inte uttömt med detta, utan utgör fortfarande ett aktuellt forskningsområde.

Redan tidigt efter Estlands befrielse lyfte man också i en utställning, *Eesti ja rootsi pa Maarjamäe slott i Tallinn*, fram kontakterna mellan Estland och Sverige. Utställningen var ett samarbetsprojekt mellan flera svenska museer och andra kulturinstitutioner och Historiska museet i Tallinn. Utställningskatalogen *Eesti ja rootsi/Estland och Sverige*, med svensk

Fig. 1. Monter med föremål från St. Mikael's kyrka i Tallinn i utställningen Estlandssvenska kyrkominnen i Historiska museet 1976. T.v. predikstolskläde från 1867 i röd sammet med pärlbroderi, framför detta två kandelabrar i nyrokoko från 1800-talets andra hälft, i mitten kalk och patén av Christofer Mansfeld d.y. från före 1730 och en kalk från 1600-talets första hälft. Framför dessa ses en kalkduk från 1800-talets början. T.h. ses altarkrucifixet i silver från 1700-talets början samt ett dopfat av tenn från omkring 1700. Bakgrunden är en bild av kyrkans interiör före andra världskriget. Foto SHM.

och estnisk text (Dahlberg och Tamla 1993) visade sig vara en så värdefull historiebok att den utkommit i en andra upplaga.

Under kommunisttiden har Sveriges intresse för Baltikum varit stort, och sedan Estland blivit fritt har kontakterna mellan Sverige och intensifierats på olika områden. Sedan 1992 finns en svensk ambassad i Tallinn, inrymd i det föredömligt restaurerade palats som den svenske ståthållaren i Estland Axel von Rosen lät bygga, och som stod klart 1678. Många svenska företag har också etablerat sig i landet, och de svenska investeringarna är betydande. Detta innebär att det på nytt uppstått ett behov av en svensk församling; den tidigare svenska och finska församlingen, St. Mikael's församling, fungerade fram till 1944. Slutskedet var dramatiskt. 1944 flydde församlingens kyrkoherde Ivar Poëll och hela kyrkorådet. Men fortfarande fanns ca 200 estlandssvenskar kvar i

Tallinn (i hela Estland ca 1000), som 1945 ville återupprätta församlingen. Man valde kyrkoråd, och den förutvarande kyrkoherden i Nuckö, Tanner, blev kyrkoherde. Detta accepterades inte av sovjetmyndigheterna; kyrkan stängdes och kyrkoherde Tanner skickades till Sibirien, där han avled.

1992 återfick den svenska församlingen den byggnad (på 1500-talet uppförd som sjukhus) som från 1733 var kyrka för den svenska och finska församlingen. Under kommunisttiden fungerade den som sporthall, för brottning och boxning. Under åren har medel till den nödvändiga restaureringen kommit från svenska insamlingar till St. Mikael's i Tallinn kyrkofond, som resulterat i stora belopp. Ett avgörande tillskott kom med den svenska regeringens Östersjömiljard.

Kyrkans restaurering går under våren 2002 mot sin fullbordan. Före krigsslutet hade kyr-

kan en rik interiör, med bl.a. en altartavla med Karl XII:s namnchiffer, utförd omkring år 1700 och ett baptisterium (ett skrank som omger dopfunten) utförd omkring 1680 och en predikstol från 1707, de båda senare utförda av bildhuggaren Christian Ackermann (Karling 1943, s. 254 ff; 1976, s. 16). I den tvåskeppiga kyrkans valv hängde barockkronor. Sedan församlingens verksamhet upphört, tillvaratogs föremålen på olika håll, framför allt av lokala museer. Sedan restaureringen kommit igång har man återfått en rad viktiga föremål, framförallt altarpriodnad och predikstol. Täby församling i Sverige har skänkt en kororgel, medan kyrkbänkarna, av samma nygotiska typ som de äldre bänkarna, kommer från en kyrka i Helsingfors.

Inför kyrkans återinvigning, den 5 maj, diskuterades inom Svenska Odlingens Vänner hur man skulle förfara med de kyrkliga föremål som sedan 1945 fanns deponerade på Statens historiska museum. Beslutet blev att depositionen i Statens historiska museum skulle hävas och föremålen återföras till St. Mikael's kyrka. Beslutet tillkännagavs vid en presskonferens på Statens historiska museum och väckte stort intresse i svenska medier.

Under april har dessa föremål, som utgörs av nattvardssilver, dopskålar, textilier, böcker och arkivalier samt två äldre kyrkkistor transporterats till Tallinn, något som också lokalt gav stort eko i medierna. Detta bör ge draghjälp åt arbetet med att från lokala museer och andra institutioner i Estland återfå de inventarier, som ännu inte återlämnats till kyrkan.

Bland föremålen som återförts från Sverige märks särskilt några föremål, bl.a. församlingens äldsta bevarade nattvardskalk, av förgyllt silver (fig. 2.) Kalken saknar stämpelar, men har inskriften Hinrich.Nihvse der Elter. 1656. Grundformen är den senmedeltida, medan cuppan är större än de medeltida kalkarnas cuppor. Kyrkan äger också en barockkalk med patén, före 1730 tillverkade av Revalguldsmeden Christofer Mansfeld den äldre (Ernrooth et al. 1991, nr. 11). Det övriga nattvardssilvret är av nyare datum. Praktfullt är också ett av kyrkans dopfat, från ca. 1700, av tenn med en medaljong med en framställning av Kristi dop.

Fig. 2. Kyrkans äldsta nattvardskalk i förgyllt silver. Den har in inskrift med året 1656, vilket kanske också är kalkens tillverkningsår; den saknar stämpelar. Foto G. Hildebrand, SHM.

Till de äldre bevarade inventarierna hör också kyrkans altarkors, av svart trä med silverplåtar och med ett gjutet krucifix av silver. Armin Tuulse, som hörde till de ester som 1944 kom till Sverige, katalogiserade de estlandssvenska föremålen 1945; i sin katalogtext jämför han krucifixets manieristiska inslag med stildrag hos den ovannämnde revalskulptören Ackermann. Korset har på baksidan året 1705 målat med oljefärg.

Vid förberedelserna av utställningen Estlandssvenska kyrkominnen hade jag förmånen att få hjälp och katalogbidrag av flera av de forskare som specialiserat sig på Estland eller svenskbygderna: Sten Karling, till 1943 professor i konsthistoria i Dorpat (Tartu) och Nils Tiberg, språkforskaren, men också personer som själva upplevt de dramatiska händelserna 1943 och 1944, bl.a. Ivar Poëll, St. Mikael's sis-

te kyrkoherde före kommunisttiden. Biskop Sven Danell berättade vid utställningens invigning om sin tid som präst i svenskbygderna. Dessa personer är alla borta nu. Att föremålen från Tallinn glädjande nog en gång skulle kunna återföras för att på nytt tas i bruk kunde 1976 givetvis varken de eller någon annan föreställa sig.

Den 5 maj återinvigdes kyrkan med en mycket högtidlig ceremoni med stor symbolisk innebörd för de urgamla kontakterna mellan Estland och Sverige, i närvaro av det svenska kungaparet och det estländska presidentparet, av överhovpredikanten, biskop emeritus Henrik Svennungsson, och från Estlands sida av såväl ärkebiskop Jaan Kiivit som ärkebiskop emeritus Kuno Pajula och biskop Einar Soone.

Referenser

- Bennett, R., Tegnér, G. & Thunmark, L. 1976. *Estlandssvenska kyrkominnen*. Utställningskatalog. Stockholm.
- Dahlberg, A.-M. & Tamla, T. 1993. *Eesti ja rootsi/Estland och Sverige*. Tallinn.
- En bok om Estlands svenskar 1-4*, Stockholm 1961-1992.
- Ernrooth, C., Fagerström, R. & Welanders-Bergren, E. 1991. *Silverskatter från Livland, Estland och Kurland*. (Baltic silver.) Stockholm.
- Karling, S. 1943. *Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland*. Verhandl. der gelehrten estnischen Gesellschaft XXXIV. Dorpat.
- 1976. *Estlandssvenskarnas kyrkor och kyrkliga konst*. Bennett, R., Tegnér, G & Thunmark, L., *Estlandssvenska kyrkominnen*.
- Klein, E. 1924. *Runö. Folklivet i ett gammalt svenskt samhälle*. Uppsala.
- Russwurm, C. 1855. *Eibovolke, oder die Schweden an die Küsten Esthlands und auf Runö*. Reval.
- Söderbäck, P. 1940. *Rågöborna*. Nordiska Museets handlingar 13. Stockholm.

Göran Tegnér